

Edebiyat ve Toplum Sempozyumu

4 - 5 Haziran 1999

Ankara Üniversitesi

TÖMER

Öğretim Merkezi

Gaziantep Şubesi

Ankara Üniversitesi TÖMER Basın Yayın Müdürlüğü
tarafından yayına hazırlanmıştır.
Her hakkı saklıdır.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÖMER

Aralık 1999

ÜSKÜBLÜ İSHÂK ÇELEBİ DÎVANI'NDA ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

H. İbrahim YAKAR*

Nazmuñ dilerseñ okına makbûl-ı halk ola
Sâfi Necâtî şî'ri gibi pür-mesel gerek

G.138/3

Günlük hayatta, konuşma ve yazı dilinde en çok kullanılan sözlü halk kültürü arasında deyim ve atasözleri ilk sırayı alır. Atasözü ve deyimler bir dilin anlatım yollarını, gücünü, o dili konuşan toplumun geçmiş yaşantı biçimini, gelenek ve göreneklerini ve dilin çeşitli özelliklerini belirten önemli ipuçları verirken¹ ifadeyi canlandırıp somutlaştırarak düşünceyi kalıcı kılan söz varlıklarını da ortaya koyarlar. Atasözleri ve deyimler söyleyene etkinlik, dinleyene uygun çağrışımlar ve yorum yeteneği kazandıran özellikleriyle halk şiirinde ve divan şiirinde kullanılmışlardır².

Atasözleri ve deyimlerin Türk edebiyatında kullanımı Türk kültür ve dil tarihimizin ilk yazılı ürünleri olan Orhun Abideleri'ne³ kadar dayanır. Karahanlılar devrinde(932-1212) yazılan Yusuf Has Hacib'in meşhur Kutadgu Bilig'inde⁴ (1069), Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lugât-it Türk'ünde⁵ geçen atasözleri ve deyimlerin birçoğu bugün hâlâ canlılığını korumaktadır⁶. Dede Korkut'ta da atasözlerinin kullanımı oldukça yer tutmaktadır⁷. II.Murat adına Mercimek Ahmet tarafından XV.Yüzyılda Türkçe'ye çevrilen Kabusnâme'de de yazarca müphem görülen cümlelerin atasözleriyle açıklandığını görmekteyiz⁸.

XV. Yüzyıldan başlayıp XIX. Yüzyıla kadar geçen süreçte yaşayan Divan şairleri arasında birçoğları, atasözlerini ve deyimleri şiirlerini süslemek, fikirlerini daha açık ve net bir

* Gaziantep Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Araştırma Görevlisi.

1 Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, TDK, Ankara 1982,C.III, s.37.

2 E. Kemal Eyüboğlu, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler II*, İst. 1975, s.V.

3 Aydın Oy, *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, İş Bankası Yay., İst. 1972, s.117; Ahmet Caferoğlu, "Orhun Abidelerinde Atasözleri", *Halk Bilgisi Haberleri* 1, 3, 1930, s.11-14. ; Talat Tekin, "Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine I", *Türk Dili*, VI, 67 (1 Nisan 1957), s.372-374; II, *Türk Dili*, 68 (1 Mayıs 1957), s.423-426.

4 A. Dilaçar, *Kutadgu Bilig İncelemesi - "Atasözü ve Özdeyiş Türü Olarak"* TDK, Ankara 1972, s. 163. ; Ahat Üstüner, " Kutadgu Bilig'de Atasözleri" ", *Fırat Üni. Sosyal Bilimler Dergisi 1991*, C.5, S.1, s.391-428.

5 M.Şakir Ülkütaşır, *Türk Diline Emek Verenler, Kaşgarlı Mahmud*, TDK, Ankara 1962, Savlar (Atasözleri) s.18; Reşit Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, Ankara 1991, s.272-275 ; *Divanü Lugat' it-Türk Dizini*, TDK, Ankara 1972, s.XIX. ; O.Fikri Sertkaya, "Eski Türk Atasözleri Üzerine", *Şükrü Elçin Armağanı*, Hacettepe Üni. Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi 1, Ankara 1983, s.275-292.

6 Kaya Türkay, "Kaşgarlıdan Günümüze Gelen Atasözleri", *TDAY Belleten 1980-1*, s.39.

7 Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, TTK., Ankara 1958, s.81,90, 110, 107, 187,214,232,248.; Aydın Oy, "Dede Korkut'ta Atasözleri I": *Türk Dili* no:61, 39-41; II: *Türk Dili*, no:65, s.256-272.

8 Aydın Oy, *Kabusnâmede Atasözleri*, Türk Dili VIII, 93 (Haziran 1959)

şekilde anlatmak için, şiirlerinde bu anlatım yoluna başvurmuşlardır. Atasözü, deyim ve halk ağzına yakın söyleyişler XV. Yüzyıl şairlerinden Safî'de⁹ başlamış, Necâti Bey¹⁰ ve takipçilerinde görülmüş daha sonraki dönemlerde de rağbet kazanmış ve buna paralel olarak irâd-ı mesel sanatının kullanımı da yaygınlaşmıştır. Şiirlerinde atasözü ve deyim kullandığı bilimsel olarak incelenen Divan şairleri arasında ilk planda şu isimleri saymak mümkündür: XV. Yüzyılda Necâti¹¹, Ahî¹², Avnî¹³; XVI. asırda Zâtî¹⁴, Figânî¹⁵ Hayâli¹⁶, Güvâhi¹⁷, Azmi-zâde Halefî¹⁸, Muhibbî¹⁹, Bakî²⁰, Taşlıcalı Yahya²¹, Fuzûlî²², Nev'î²³; XVII. Yüzyılda Sabit²⁴, Nâbî²⁵; XVIII. Yüzyılda Nedim²⁶. Türkçe'nin mecazlar dünyasını, kelimelerin nüanslarını, inceliklerini ifade imkanlarını çok iyi bilmekte olan büyük şairler, şiirlerinde atasözü ve deyim manalarını ustaca kullanmışlardır²⁷.

Şairlerimizin bir çoğu manzumeleri arasına atasözlerini almak suretiyle fikirlerini kuvvetlendirmişler, şiirlerini süslemişlerdir. Bilhassa mesnevi²⁸ tarzında yazılmış olanlar başta

- 9 Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, "Milli Edebiyat Cereyanının ilk Mümessilleri", Ötüken, İst. 1989, s.282.
- 10 A.Nihad Tarlan, *Necâti Bey Divanı*, MEB, İst. 1997, s.ŞVI.
- 11 Mine Mengi, "Necati'nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı", *Erdem*, AKM. Dergisi, Ocak 1986, C.2, S.4, s.47-57.
- 12 Necati Sungur, *Ahî Divânı*, K.B. Yay.,Ankara 1994, s.212-213.
- 13 Halil Ersoylu, "Fatih'in Şiir Dilindeki Atasözleri ve Deyimler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Haziran 1983, S.24, s.173-183.
- 14 İlhan Çeneli, "Zâtî Divanında Atasözleri ve Deyimler", *Türk Kültürü*, Ocak 1973, XI, S.123, s.153-158.
- 15 Abdülkadir Karahan "Trabzonlu Figani'de Atasözleri ve Deyimler", *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İst. 1980, s.43.
- 16 Cemal Kurnaz, *Hayâli Bey Divanı Tahlili*, KTB. Yay., Ankara 1990, s.37-53.
- 17 Güvâhi, *Pend-nâme*, Haz. Mehmet Hengirmen, KTB. Yay., Ankara 1983, s.24-82.
- 18 Bayram Ali Kaya, "Azmi-zâde Halefî Divân'ında Atasözleri ve Deyimler", *Bir, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S.9-10, İst. 1998, s.369-392.
- 19 Coşkun Ak, Muhibbî Divanı, KTB Yay., Ankara 1987, s.9-11.
- 20 Ali Yıldırım, "Bâkî Divan'ında Deyimlerin Kullanımı", *Bir, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S.9-10, İst. 1998, s.631-642.
- 21 Cemal Kurnaz, "Taşlıcalı Yahya Bey'in Divan'ında Atasözleri ve Deyimler", *Divan Edebiyatı Yazıları*, Akçağ, Ankara1997, s.206-225.
- 22 Edith Gülçin Ambros, "Cennete Rüşvetle Girilmez-Fuzûlî'nin Eserlerinde Atasözleri", *Fuzûlî Kitabı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İst. 1996, s.149.
- 23 Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divânının Tahlili*, KTB. Yay., Ankara 1990, s.10-21.
- 24 Turgut Karacan, *Bosnalı Alaeddin Sabit Divan*, Cumhuriyet Üni. Yay., Sivas 1991, s.107-132.
- 25 Hüseyin Yorulmaz, *Divân Edebiyatında Nâbî Ekolü-Eski Şiirde Hikemîyât*, Kitabevi, İst. 1996, s.95-96.
- 26 Dilek Batuislam, "Nedim'in Şiirlerinde Atasözleri ve Deyimler", *Türkoloji Araştırmaları 1997-Fuat Özdemir Anısı*, Adana 1997, s.107-123.
- 27 Cemal Kurnaz, *Hayâli Bey Divânı Tahlili*, KTB., Ankara 1987, s.37.
- 28 Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev mesnevisi atasözleri ve deyimler için oldukça zengindir. Bkz: A.Sırrı Levend "Attar ile Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev Mesnevileri", *TDAY Belleten 1959*, Ankara 1988, s.192-200. Şeyhi'nin Hüsrev ü Şirin, H.Hamdî'nin Yusuf u Züleyha, Kemal Paşazade'nin Yusuf u Züleyha, Celifî'nin Hüsrev ü Şirin mesnevilerinde atasözleri ve deyimler için bkz: A.Sırrı Levend, "Türk Edebiyatında Manzûm Atasözleri ve Deyimler", *TDAY Belleten 1961*, Ankara 1988, s.137-146; A.Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, "Darbimeseller ve Tâbirler", Enderun İst., 1984, s.431-474. Muhammet Yelten, "Nev'izâde Atayi'nin Sohbetü'l-Ebkârı ve İçindeki Atasözleri ve Deyimler", *TDAY Belleten 1994*, Ankara 1994, s.180. Yaşar Akdoğan, " Akşemseddin-zâde Hamdullah Hamdî'nin Eserlerinde Atasözleri ve Deyimlerden Seçmeler", Akşemseddin Hazretleri Vakfı Yay., Göynük 1990, s.204-227.

olmak üzere, siyasetnâmeler, dinî ve ahlakî eserler ve tarihî destanlarda atasözleri kullanımını geniş yer tutar. Şair eserini her şeyden evvel kendi milletine okutmak maksadıyla kaleme almış olduğu için, mesnevi türü eserlerde halkın kolaylıkla anlayabileceği ve tereddütsüz inanın kabul edeceği bir söz söylemek icap ettiğinde atasözlerini kullanmıştır. Şairler, atasözleri ve deyimleri mevzuya uygun irad edecekleri için aruza tatbik konusunda dikkat ve itina göstermişlerdir. Bu da şairin dile olan hakimiyetini ortaya koymuştur²⁹.

Divan edebiyatının klasik dönemini oluşturan 16. Yüzyıl, kuvvetli ve kudretli şairlerin yetiştiği, Türkçe'nin imkanlarını, Türkçe söyleyişleri birkaç anlama gelecek şekilde ustaca kullanabilen kişilerin bol olduğu bir devirdir. Bu yüzyıl edebi mahsullerinde, mahalli hayat sahneleri, adetler şiire girerken, aruzun kullanılışındaki ustalık ve şiir tekniği bakımından erişilen mükemmellekle edebiyatımızın en parlak ve en olgun dönemi yaşanmıştır. İrsâl-i mesel yoluyla atasözlerini şiirde kullanan şairlerin, Türkçe'nin anlam zenginliğini ifade eden deyimleri de şiirlerinde işlediklerini görmekteyiz.

Devrin büyük şairlerinin gölgesinde kalmış olmasına rağmen Üsküplü İshâk Çelebi, Divan şiirinin kudretli şairlerindendir. Belki de en büyük şanssızlığı Zâtî ve Hayâlî Bey'de olduğu gibi, kendilerinden hemen sonra Klasik edebiyatımızın zirve şahsiyetlerinden Bâkî ve Fuzûlî gibi şairlerin yetişmesiydi³⁰. Şiirlerinde girift, karmaşık düşünceler görülmez. Sade, akıcı, rindâne ve âşıkâne bir üslubu vardır. Genellikle eskilerin sehl-i mümteni dediği sade fakat güzel manalı kelime ve mefhumları divanında kullanmıştır. Necâtî Bey'in çağdaşlarının hemen hepsinde görülen, Türkçe kelime ve deyimleri birkaç anlamıyla şu veya bu şekilde beyitler içine yerleştirerek onlarla lafız ve mana sanatlarını kullanma³¹ edası İshâk Çelebi'de de mevcuttur. XVI. Yüzyıl şairleri Türkçe'yi bir oya gibi işlemişlerdir.

İshak Çelebi, Divanı'nda yer alan atasözleri ve deyimleri ustalıklı kullandığı, kelimele-ri lügat ve mecaz manaları ile teşbih, istiare, tevriye, tenasüp, leff-ü neşr gibi sanatlarla yoğurarak işlediğini görmekteyiz. Deyim ve atasözleri bazen hiçbir değişikliğe uğratılmadan verildiği gibi, bazen de kelimeleri vezne uydurmak için yerlerinin değiştirildiği, bazı kelimelerin çıkartılarak veya farklı kelimeler eklenerek az çok değişiklikle ortaya konulduğu göze çarpmaktadır.

Yazımızın başına aldığımız beyitte İshâk Çelebi, şiirinin pek çok kişi tarafından zevkle okunmasını istiyorsa, atasözü ve deyim kullanımında haklı bir şöhret kazanmış olan Sâfi ve Necâtî'nin yaptığı gibi, şiirini bu tür söz kalıplarıyla süsle demektedir:

Nazmuñ dilerseñ okına makbûl-ı halk ola
Sâfi Necâtî şî'ri gibi pür-mesel gerek

G.138/3

29 Dehri Dilçin, *Edebiyatımızda Atasözleri*, İst. s.XX.

30 Ali Yıldırım, "XVI.Yüzyıl Türk Edebiyatında Edebi Bakımdan İshak Çelebi'nin Yeri ve Önemi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.6, S.1-2, Yıl 1994, s.282.

31 Mehmet Çavuşoğlu-M.Ali Tanyeri, *Üsküplü İshâk Çelebi Dîvanı*, İst. 1990, s.9.

ATASÖZLERİNİN KULLANIMI³²

Yalnız taş duvar olmaz³³: Günümüz anlamıyla toplumsal işbirliği ifade eden bu atasözünü şair, bireysel anlamda ele alarak kişinin sevgisiz kalamayacağını, tek başına kalmanın bir hüküm ifade etmeyeceğini anlatmak için kullanmıştır. Gönül eve benzetilmiştir. Taş kalpli sevgili, âşıkla beraber olmak suretiyle gönül evini yapmasa da sen başka birini seyerek gönül evini yap demektedir şair:

Dil-i sengîn ile gönlüñ evini yapmasa yâr
Sev birini dahi ki olmaz yalınuz taş divâr

G.84/1

İnsana iyilik yaramaz³⁴

İncinürmiş ne 'aceb cevri ü cefâsına gönül
Ben de bildüm ki meger kişiye eylük yaramaz

G.108/2

Eski Türk edebiyatının klasik mazmunlarından birisi de sevgilinin âşığa çektirdiği eza ve cefadan âşığın memnun olmasıdır. Fakat, âşık o kadar ıstırap çekmiş ki –belki de canı yanmış- gönlü incinmiştir. Şair kendini özeleştiriden geçirerek şöyle diyor: “Sevgilinin sana gösterdiği bu iltifatlardan daha iyi ne olabilir, sana böyle davranması senin için bir lütuftur”. Diyan telakkisine göre sevgilinin böyle davranması âşığa sunulmuş büyük bir sevgi göstergesidir. Bu açıdan insanoğlu nankördür ve insana iyilik yaramaz.

Berber kendi başını kaşıyamaz
Gice gündüz hatuñı pâk tıraş eylemeden
Berberüñ kendü başın kaşımağa değmez eli

G.323/3

Günümüz anlamı olarak “Terzi kendi söküğünü dikemez” şeklinde karşılık bulan atasözünde, berber olan âşık, sevgiliyle ilgilenmekten kendi başını kaşımaya fırsat bulamaz. Bir berber güzeline yazıldığı tahmin edilen gazelin her beytinde saç ve hat ile ilgili kelimeler bir tenasüp içinde kullanılmıştır.

Bir memlekette iki padişah olmaz
Sıgmaz salâh-ı kâr ile gönülümde ışk-ı yâr
Bir memlekette hiç ola mı pâdişâh iki

G.324/2

32 Önce beyitlerde geçen atasözü ve deyimlerin günümüzdeki karşılıkları verilmiştir. Örnek beyitler Mehmet Çavuşoğlu- M.Ali Tanyeri ortak neşri olan Üsküplü İshak Çelebi Divanı, İst., 1990. adlı eserden alınmış olup beyitlerin altına nazım şekli numarası ve beyit sıra numarası verilmiştir. G. Gazel, K. Kaside, M. Musammat, Muk. Mukatta, Ş. Şehrengiz kısaltmalarıdır.

33 Aydın Oy, *Açıklamalı Atasözleri*, İst., 1970, s.36.

34 Bilal Eren, *Atasözlerimiz*, İst. 1983, s.88.

Devlet yönetimi ile alakalı olan atasözünde şair, sevgiliye duyduğu aşkın kâr amaçlı olmadığını, bu aşka karşı bir beklenti ummadığını, teklifsiz bir sevgi duyduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan bir gönülde hem saf bir aşk, hem de karşılık beklenen bir aşk olamayacağını söylemektedir. Atasözünün bu anlam çerçevesindeki kullanımına dair değişik şairlerin şiirleri mevcuttur³⁵.

Her kişiye kendi canı aziz gelir

Tutsa cân yirine gönlüm nola cânânı ‘azîz

Ki gelür her kişiye kendüzünün cânı ‘azîz

G.102/1

Divan edebiyatındaki aşk telakkisine göre, sevgili her şeyden üstün durumdadır. Âşık sevgiliye o kadar düşkündür ki onun canını kendi canından bile üstün tutar. Can ile cananın hemhal olduğu beyit, bize Fuzûli'nin meşhur dizesini akla getirmektedir³⁶. XVII.Yüzyılda derlenmiş bir atasözü kitabında bu söz kalıbı, aynı anlam çerçevesinde farklı kelimelerle “Her kişiye kendi âdeti hoş görünür” şeklinde kaydedilmiştir³⁷.

Dilin kemiği yoktur³⁸

Mesel durur bu ki olmaz şehâ dilin kemiği

Ne deñlü söylese ma‘zûrdur yalan hançer

K.12/22

Gerekli gereksiz, doğru yanlış her akla geleni söylemek anlamında olan bu atasözünün geçtiği beyit, hançer redifli kasideden alınmıştır. Dil, hangi şekilde yalan söylerse söylesin bu mazurdur. çünkü dili sınırlayan bir mekanizma yoktur. Dil ile hançer arasındaki bağlantı şekil benzerliğinden dolayı kurulmuştur. Dilin kemiği olmadığı için aklına gelen her şeyi söyler, hançer de her kime karşı kullanılırsa kullanılsın aynı işlemi yapar.

Gözün üstünde kaşın var³⁹

Gözün üstünde kaşun var dimesünler dir iseñ

Var yüri hâtem gibi her ferde olma zîr-dest

G.13/4

35 Olamaz bir gönülde iki canan

Bir iklimde sığışmaz iki sultan

Aşkın geleli gönlüme gitdi salâ vü zühd

Çün bir şehirde olmaz imiş padişah iki (Muhibbi)

A.Sırrı Levend, “Türk Edebiyatında Manzum Atasözleri ve Deyimler” *TDAY Belleten* 1961, s.145.

36 Cânı kim cananı için sevse cânanın sever

Cânı için kim ki cânanın sever cânın sever

G83/1

Fuzûli Divanı, Akçağ, Ankara 1990, s.171.

37 Vladimir Dirimba, “XVII. Yüzyılda Yayımlanmış Bir Atasözleri ve Vecizeler Derlemesi”, *TDAY Belleten* 1985, Ankara 1989, s.19.

38 Aydın Oy, *Açıklamalı Atasözleri*, İst., 1971, s.36.

39 Sadi G. Kırımlı, (Mukaddime-Selim Nüzhet Gerçek), *Atalar Sözü*, Kanaat Kitabevi, İst., 1939, s.61.

Yapılan her işe bir kusur bulmak bahanesi için kullanılan bu söz grubu, kimi kaynaklarda deyim⁴⁰, kimi kaynaklarda da atasözü⁴¹ olarak geçmektedir. Deyim büyük çoğunlukla mecaz anlam içerisinde kullanılır, gerçek anlamlı deyimler nadiren de olsa mevcuttur. Atasözlerinde ise kullanımına göre hem gerçek anlam hem de mecaz anlamın yanı sıra genel geçer kural⁴² söz konusudur. Bunun yanı sıra atasözleri arasına da alınsa deyimler arasına da alınsa yanlış sayılmayacak sözler vardır⁴³. Gözün üzerinde her zaman kaşın olduğu gerçeğinden yola çıkarak bu söz grubunun atasözü özelliğinin ağır bastığı kanaatindeyiz. Şair, başkalarının seni hatalı bulmalarını istemiyorsan, vazifen olmayan işlere olur olmaz karışma, hatem⁴⁴ (yüzük) gibi her parmağa girmeye çalışma demektedir. Yüzük her parmağa girmeye çalışır ama, bazen dar bazen de bol geldiği için her parmakta bir durmaz.

Ana sütü gibi helal⁴⁵

Yidüğüm baña harâm olsun eger itmez isem

Kanımı kendü anañ südi gibi saña halâl

G.152/3

Sevgili uğruna yapılacak her türlü fedakarlık için kullanılan bu atasözünde, âşık, sevgili yolunda ölümü seve seve göze aldığını ve samimiyetinin ne derecede olduğunu ispata çalışmak istemektedir.

Ter kokusundan ıtır olmaz

Fâsid olmuştur yübûsetle dimâğı zâhidüñ

Müşk-i terden 'âtır olmaz zülf-i hoş-bûdan kaçır

G.85/6

Bu atasözündeki anlamı kendi lehine çevirerek kullanan şair sevgilinin ter kokusunu bile hoş koku olarak algılamakta, -doğal olarak- ter kokusundan kaçan zahidin aklının dumura uğradığını ifade etmeye çalışmaktadır. Ter kokusu insana hoş olmayan kokular salar. Şair bu ibaredeki anlamdan yola çıkarak zahide çatar.

Bu günün yarını var⁴⁶

Çok yidük hân-ı gamuñ şükürini bilmez degülüz

Bu günün yarını var böyle ne lâzım isrâf

G.126/4

40 Ö.Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II*, TDK Yay., Ankara 1971, s.691; Hüseyin Adıgüzel, *Deyim Hazinesi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İst. 1990, s.69. Ömer Asım Aksoy, *Veled İzbudak'ın Atasözleri* kitabını incelerken, bu söz grubunu atasözü kabul edip kitabına alan yazarı eleştirerek bunun atasözü olmadığını belirtir. Ö.Asım Aksoy "Atasözleri Deyimler", *TDAY Belleten* 1962, Ankara 1988, s.149.

41 Sadi G. Kırmıltı, *a.g.e.*, s.61.

42 Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, TDK Yay., Ankara 1981, s.39.

43 Ömer Asım Aksoy, *a.g.e.*, s.40. Bu kurala örnek teşkil etmesi bakımından "Gözün üstünde kaşın var" söz grubunu verebiliriz. E.Kemal Eyüboğlu bu söz grubunu hem deyimleri incelediği ve örnekler verdiği I. Cilde (s.111) hem de atasözlerini incelediği 2.Cilde (s.220) almıştır.

44 Süheylî'nin müseddesinde geçen beyitte de aynı anlam mevcuttur.

Eli altında olma kimsenin hâtem gibi zinhâr

Kimesne dimeye tâ kim gözün üstünde kaşın var

Erdoğan Erbay, *Eskiler ve Yeniler*, Akademik Araştırmalar, Erzurum 1997, s.333.

45 *Türk Atasözleri*, Milli Ktp. Genel Müd., MEB, İst., 1971 s.38.

46 *Türk Atasözleri*, Milli Ktp. Genel Müd., MEB, İst., 1971, s.98.

Toplumsal anlam içeren atasözünde şair sevgilinin verdiği elem ve gamın şükrünü bildiğini, sevgilinin bir lütuf göstergesi olarak çektirdiği cefanın hepsini hemen tüketmemek gerektiğini, sofrada âşığa ikram edilen gamın bu günlük için yeterli olduğunu, bu ilgi ve alakanın diğer günlerde de devam etmesi için israf edilmemesini söyleyerek, bu atasözünü kullanır. Diğer taraftan çok gizli de olsa sevgiliye karşı bir sitem söz konusudur. Sevgilinin çektirdiği ızdırıp, âşık için bir lütuf da olsa gösterilen bu kadar ilgi(!) bugün için artık fazla olmaya başlamış, birazının da yarına bırakılması istenmiştir. Çok ince bir üslupla dile getirilen bu sitemi destekleyen bir başka unsur da, şairin çok yedik ibaresini beyitin başına alması ve bunu vurguyla söylemesidir. Beyitteki hiçbir kelime boş kullanılmamış, bütün kelimeler tenasüp sanatının bir parçasını meydana getirmiştir. Hem, Türkçenin aruza tatbiki bakımından dile olan hakimiyet, hem de kelimeler arasındaki uyum bakımından şairâne bir beyit.

Altının kıymetini sarraf bilir
Hâk-i pâyı kadrini 'uşşâka sor bilmez hîred
Cevherî olan bilür nâdân ne bilsün cevheri

G.336/4

Bir şeyin değerini ancak o konuda uzmanlığı olan bilir anlamındaki atasözündeki altın kelimesi yerine, hem vezin hem de mazmun gereği cevher kelimesi kullanılmıştır. Şair atasözünü vesile kılarak sevgiliye "Ayağının tozunun kadrini ancak seni sevenler bilir, senin bu özelliğin aşıklar yanında değer kazanır, yoksa her şeye mantıkla bakan akıl bu konuda cahil kalır, bu vukufiyete erişemez" demek istemektedir. Akıllı, gönlü anlamaması açısından cahil olarak dile getirmesi ve bu iki kelime arasında tezat kurması, şairin dile hakimiyeti açısından dikkate değer bir durum oluşturmuştur. Bu atasözünün hem anlamı ve hem de kelimelerdeki seçimi bakımından aynılık gösteren bir başka şekli Figânî'de⁴⁷ de geçmektedir.

Uslu olan deliye uymaz⁴⁸
Sırr-ı 'ışkı açma söyletme ne fehm eyler hîred
'Âkil olan eylemez İshâk mecnûn ile bahs

G.18/7

Atasözünü değişik şekilde veren şair aşkın sırlarını anlayan gönlü akıllı, aşkı anlamayan, her şeyi mantık çerçevesinde değerlendiren akıllı ise mecnun olarak niteler ve akıllı olan mecnunla bahseylemez diyerek *Uslu olan deliye uymaz* atasözünü hatırlatır. Gönül işi olan aşkı, aklın anlayamayacağını bu yüzden akla aşktan bahsedilmemesini söyler. Akılla gönlü karşı karşıya getiren şair, bu iki kavramın rollerini değiştirerek bize sunar.

Ayna herkese kendini gösterir
Âyîne her kimi ki göre hod-nümâ olur
Çok yüz gören güzel açılır bî-hayâ olur

G.63/1

47 Lü'lü nazmuna n'ola ta'n eylese avâm
Bilmez Figânî cevheri illâ ki cevheri
Abdülkadir Karahan. *a.g.m.*, s.47.

48 Sadettin Buluç, "Eski Bir Elyazmasında Bulunan Türk Atasözleri", *Ö.Asım Aksoy Armağanı*. TDK Yay., Ankara 1978, s.20; E.Kemal Eyüboğlu, *a.g.e.II*, s.231.

Taradığımız atasözleri kaynaklarında bu söz grubunun atasözü olduğuna dair bir bilgiye ulaşamadık. Fakat atasözü olma özelliği içerdiği için bu bölüme aldık. Güzel, istiare yoluyla ayna⁴⁹ olarak zikredilmiştir. Sevgili, güzelliğinin farkında olduğu için kendine bakan herkese kendini gösterme çabası içindedir. Divan edebiyatı mantalitesi içinde sevgilinin birden fazla aşığı olduğu için bu hâl normal bir durum arz eder. Atasözleri ince bir üslup, büyüleyici ve inandırıcı bir anlatım özelliğine sahip oldukları için bir olay anlatılırken değişik söz ve anlam sanatları ustaca kullanılır. Burada da hüsn-i talil sanatı kullanılmıştır. Beyitte ayrıca tenasüp ve istiare sanatları da mevcuttur. Aşağıdaki beyitte de ayna, aynı anlam içerisinde kullanılmıştır:

Âyîne her gördüğü mahbûba bir yüzden togar
Ol nemed-pûşî görür misin ne sûret-bâz olur

G.37/6

Ebleh kehel olmaz
Koyup ışığın Ka'beye varmag ise kasduñ
Sofî ne turursın yüri ebleh kehel olmaz

G.101/3

Atasözlerinden tanık gösterilerek verilen kitaplarda göremediğimiz bu söz kalıbı sadece E.Kemal Eyüboğlu'nun kitabında⁵⁰ mevcuttur. Eyüboğlu atasözlerini topladığı kitabının birinci cildine bu söz grubunu aynen almış fakat –belki de bulamadığı için- örnek beyit vermemiştir. “Aptal, (ahmak) tembel olmaz” şeklinde karşılık bulan atasözünü şair soflu özelliği taşıyan kişiyi eleştirmek için kullanmıştır.

Çeken bilir⁵¹
Mecnûn-ı gam mahabbet-i 'ışkuñ neden bilür
Bu bir belâ durur bunu şâhum çeken bilür

G.54/1

Lafla peynir gemisi yürümez
Kuru bir âh ile iş başa varmaz
Elüm alıp beni göge çıkarmaz

Ş.1/9

Bilen bilir (bilmeyen aslı var sanır)⁵²
Cândan sakın mahabbeti sırrın dilâ kim ol
Her kişiye dinür mi ne lâzım bilen bilür

G.54/3

Divanda, atasözü niteliğinin bir kısmını taşımasına rağmen atasözü olup olmadığı şimdilik tam olarak kestirilemeyen sözler de mevcuttur. Bunlar kelâm-ı kibar olabileceği gibi

49 Aynanın Divan edebiyatındaki kullanımı için bkz: Muhsin Kalkışım, “Eski Türk Edebiyatında Ayna Objesi”, *Bir Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 9-10, İst. 1998, s.321.

50 E.Kemal Eyüboğlu, a.g.e. II, s.82.

51 Aydın Oy,a.g.e., s.271.

52 Aydın Oy,a.g.e., s.267.

şairin kendine ait hikemi sözleri de olabilir. Bu tür çalışmalar devam ettikçe, diğer şairlerin divanlarında da var olan bu gibi sözlerin günümüzde unutulmuş atasözleri mi, yoksa şairlere ait güzel buluşlar mı olduğu, zamanla gün ışığına çıkacaktır.

Görse yüzüñi kimseyi görmez dahi gözüm
Hûrşîd var iken görünür mü sühâ seher

K.8/17

Ey perî bîgâne-veş bizden kaçar mısın didüm
Nâz ile didi perî insâna olmaz âşinâ

G.1/6

Seyr itmeğe cemâlüñi zülfüñ hicâb olur
Göstermeyen yüzün güneşüñ yire sâyedür

G.60/2

Sögesin sîneme cevruñle ölürsem cânâ
Meyyite hayır du'â kabr 'azâbın götürür

G.69/5

Çarh satduğı meta'ını dutar girü alır
Pîre-zenle ne 'aceb müşkil olurmuş bâzâr

G.84/3

Nazmın kadrin bilmeyenler mâlik olmaz cevhere
Âleme farzâ ki olsa ebr gevher-bâr şî'r

G.90/5

Benefşe var iken reyhâna ragbet olmaz anuñçün
Hat-ı müşkin olan dilberde zülf-i 'anberfn olmaz

G.106/6

Müddet-i 'ömri çoğ olur eleme az olanuñ
Menzili artuk alır kişi sebük-bâr olıcak

G.131/3

Bakma bahâr-ı dehre gel İshâk merd iseñ
Zînetle hergiz olmaya bir pîre-zen güzel

G.160/7

Güneşle aya nazar eyle hüsnüñi bilesin
Kişi bilür özi kadrin irince mâdûna

G.269/7

'Uşşâk itlerüñle kapuñda çekişmesin
İtmez tarîk-i Ka'bede hac ehli 'arbade

G.273/4

Nice fîmâr ide gamzeñ okı zahmına yürek
Kendü başına tokımmaz yüreğüñ dermânı

G.282/4

Ol kişi devlete irişür kim 'ale's-sabâh
Gün doğmadan yüzüni göre evvelâ seher

K.8/19

Tevbe itmek 'âşıka düşmez mey ü mahbûbdan
Câme-i takvâ yaraşmaz rind-i kallâş üstine

G.240/3

Tevakkuf kılmayup tîgün yeridür geçse kanumdan
Derûn-ı hâtırî sâfî olanda kibr ü kin olmaz

G106/4

Mekrini bilmez n'ola sofi hatuñdan kaçmasa
Sihre inkâr eyleyen sanma ki câdûdan kaçar

G85/3

Çok zamândur bitmedi kaldı ümîdüm sebzesi
Ağla İshâk -ağla kim bârân ile artar çemen

K.13/33

DEYİMLER

Deyimler kimi zaman yüzyıllar boyunca hiç değişmeden, kimi zaman da sözcüklerinde yenilenmelerle yaşamakta, yeni anlamlar kazanabilmektedirler⁵³. XVI. Yüzyıl Türkçesini ustalıkla kullanan İshâk Çelebi'nin şiirlerinde, günümüze kadar gelmeyen, eski dönemlerde kalmış ve artık arkaik özelliği taşıyan bazı deyimler de mevcut olmasına rağmen bunların sayıları oldukça azdır. Kelimelerin, kavramların, anlamını ortaya koyan gerek yaşantı gerekse de sosyal vakıalar ortadan kalkınca, deyimler de çok doğal olarak varlıklarını sürdürememişlerdir.

Tespit etmeye çalıştığımız deyimlerin pek çoğu günümüzde de geniş bir kullanım alanına sahiptir. Türkçe'nin sahip olduğu anlatış zenginliğinin bariz bir göstergesi olan deyimlerin zaman içinde hem içerdii mana, hem de etimolojik olarak devamlılık arz etmesi Türkçe'nin canlılığını göstermektedir. Türkçe'nin en ayrıntılı kavramları deyimler yoluyla nasıl ifade ettiğinin ve zengin anlam kavramlarını yüzyılların süzgecinden geçirerek günümüze kadar coğrafya ve zaman tanımadan koruyuşunun bir tek sebebi vardır; o da Türkçe'nin iddia edildiğinin tam tersine ne kadar zengin bir dil olduğudur. İshâk Çelebi Divanı'nda Türkçe deyimler oldukça fazla yer tutmaktadır.

Can vermek

Gel e bir bûseñe lutf eyle ya biñ cân virelüm

Dahi ser-ber virelüm memleket-i 'Osmânî

G.282/2

53 Doğan Aksan, *Türkçenin Sözyarlığı*, Engin Yay., Ankara 1996, s.31.

Örnek beyitte can vermek deyimi “Bir şeyi tüm varlığı ile onun yolunda hayatını verecek ölçüde istemek” anlamında kullanılmıştır. Şair sevgilinin bir bûsesine bir can değil bin tane canı olsa hepsini feda edecektir. Dahası o bir tek buse için XVI. asırda sınırları üç kıtaya yayılmış Osmanlı ülkesini baştan sona verecektir. Bu beyitte mübalağa sanatının zirvesiyle karşı karşıyayız.

Rızkını taştan çıkarmak

Çıkarur rızkını taştan bilürüz uç⁵⁴ eridir

Yer bulur kanda ise gamzeñ okı peykânı

G.282/5

“Güçlülere sıkıntılara katlanarak en güç işleri bile yarak geçimini sağlamak” anlamındaki deyimde sınırda görev yapan askerin kazancını ne zorluklarda temin ettiği vurgulanmak istenmiştir. Beyitte askerlikle ilgili kelimeler bir arada kullanılarak tenasüp sanatı yapılmıştır.

Ağzı suyu akmak

Bî-ihdiyâr âdemüñ ağzı suyu akar

İshâkuñ añma a gazel-i âbdârını

G.322/7

Çok beğenip imrenmek anlamındaki deyim, şairin kendi şiirini övdüğü beyitte geçer. İshak'ın parlak, anlamlı, taze şiirlerini görenlerin iştahları kabarır ve ağız suları akar.

Buluttan nem kapmak

Hatt-ı ruhsârüñ gamından beñzer oldı ter-mizâc

Turduğı yerde buluttan nem kapar ekser çemen

K.13/30

Çemen redifli kasidede geçen deyim pek küçük önemsiz şeylerden bile alınma anlamındadır. Çemen, sevgilinin yanağındaki hatları kıskanır.

Dünyayı zindan eylemek

Yinc ben dil-hasteye cevri firâvân eyledüñ

Yine ben miskînüñe dünyâyı zindân eyledüñ

M.5-I/1

Umutsuzluğa, karamsarlığa düşmek anlamındaki deyimi şair, âşığın, sevgiliden gelen cevri ü cefa sonucu kendini karamsar hissedip kötü olduğunu dile getirdiği beyitte geçer.

Dona kalmak

Tâ ki yüz biñ nâz ile ‘az-ı cemâl itdün baña

Mâh ruhsârüñ görüp medhûş olup kaldum taña

M.6/III-1

Nazlanarak yüzünü göstermeyen sevgilinin birden ay parçası yanağını gören âşığın dehşet içinde dona kaldığını ifade eden beyitte âşığın şaşkınlığı söz konusudur.

54 Uç eri, sınır boylarındaki vilayetlerde askerlik yapan kimselere verilen addır. M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB, İst. 1993, C.3, s.541.

Kan yalaşmak

Agyâr ile sohbetde varup kan yalaşursın

Kan yağı olursın bize her dem yaganursın

G.195/2

Anadolu'nun birçok yerinde hâlâ yaşayan ve eski Türklerden kalma bir âdet olan kan yalaşmak deyiminin ifade ettiği anlam, iki insanın birbirinin kanını yalamak suretiyle kurdukları yakınlaşmadır⁵⁵. Şair sevgili ile rakibin birbirlerine olan yakınlıklarını bu deyimini kullanarak anlatmaya çalışır.

Yürek yağı erimek

Nâr-ı hasret yüregüm yağın eritdi subha dek

Kimlerüñ hem-sohbetiydüñ ey çerâg-ı rûşenüm

G.190/6

“Üzüntülü bir durum doğacak diye tedirginlik içinde bulunmak” durumunu ifade için kullanılan deyimini şair, bütün gece başkalarının sohbetinde bulunan sevgilinin aşığa çektiği üzüntüyü ifade etmek için kullanır. Sevgili bütün gece başkalarının meclisini şenlendi rirken, aşığın yüreği hasret ateşinin verdiği elemden dolayı erimiştir. Beyitteki kelimelerin özenli seçimi tenasüp sanatına güzel bir örnek teşkil etmiştir.

Yarım ağızla söğmek

İncinüp yarım ağız İshâka söğseñ yok yere

Ol fakîre san bütün dünyâyı ihsân eyledüñ

G.142/7

Divan şiirinin kendi mantalitesi içinde değerlendirildiğinde, divanın felsefesine çok uygun düşen bir beyitle karşı karşıyayız. Sevgilinin her ne şart altında olursa olsun âşıkla ilgilenmesi âşık için büyük bir lütuftur. Şair vurgu verebilmek için beytine incinmek fiiliyle başlamış, demek ki âşık sevgiliyi kızdıracak bir hareket yaptı. Sevgili de âşığın bu hareketinden dolayı ona sinirlenip kızgınlığını küfürle ifade etmek istedi. Yarım ağız sövmek deymi çok az da olsa âşıkla ilgilenmek anlamına gelmektedir ve şair tarafından bilinçli olarak kullanılmıştır. Sevgilinin tam değil yarım ağızla da olsa âşığa sövmesi onun için lütufların en bi yüğüdür. Beyitin insanı hayrete düşüren diğer bir tarafı bu işin daha gerçekleşmemiş olması, yani günümüz tabiriyle *sanal* olması. Beyitteki her kelime kılı kırk yararcasına özenle seçilmiş ve Türkçe bir nakış gibi işlenmiştir.

Dil almak

Suya talsa güzeller olsa pinhan

Girür gûyâ sehâba mâh-ı tâbân

Ş.1/30

Yine her zülfi kâfir çıksa sudan

Dil almaga çıkar bir bir pusudan

Ş.1/31

55 Ahmet Talay Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, TDV Yay., Ankara 1992, s.240.

Dil almak deyimini eski kültürümüzde esir almak⁵⁶ olarak karşılık bulmuştur. Bu deyimın anlamı günümüz yaşantısı içinde kaybolmuştur. Şehrengizden alınan bu beyitlerin ilkinde, ayın bulutlar içine girip saklanması gibi, istiare yoluyla ay parçası olarak algılanan güzel-lerin de suya girip saklanmalarından bahsedilmektedir. Sevgilinin saçları istiare yoluyla kâfir olarak anıldığı için, suyun içinden çıkan sevgilinin, düşman durumundaki âşığı pusuya düşürüp esir alması anlatılmıştır.

Külâhı havaya atmak

‘Âşık bu yolda başını virmek gerek dimiş
İshâk müjde var külehüñ âsumâna at

G.16/8

Sevinç verecek bir haber alınca fes, şapka gibi giyecekleri baştan çıkarıp havaya atmak, felaket haberi alınca da yere vurmak Türklerin âdetidir⁵⁷. Günümüzde de özellikle mezuniyet törenlerinde yapılan külâhı havaya atma olayının genellikle batıdan gelme bir âdet olduğu varsayılır. Halbuki bu beyit bize göstermiştir ki bu âdet Türklerde yüzyıllardır mevcuttur. Mesîhî'nin, Nef'î'nin ve Neşâtî'nin de bu âdeti şiirlerinde işlediği görülmektedir⁵⁸. Çok zengin bir atasözü ve deyim hazinesine sahip olan Türk edebiyatının bu özelliği incelendiği vakit Türk medeniyetinin karanlık olan bir çok noktaları da aydınlanmış olacaktır diyen⁵⁹ O.Fikri Sertkaya'nın sözlerinin doğruluğunun ispatı gibidir bu beyit. Bu âdetin Türklerde uzun yıllardan beri, var olduğu halde bilinmemesi, bizim kültürümüzü ne kadar tanıdığımızın bir göstergesidir.

Göz ucuyla merhaba demek

Begüm 'ömrüñ çoğ olsun al du'âyı
Göz ucuyla unutma merhabâyı

Ş.1/86.

Yüzü ak alını açık

Hamdüli'llâh yüzi ak alını açıkdur tîgüñüñ
Kimseden pervâsı yok dilde n'îçün pinhân olur

G.29/7

Toz kondurmamak

Toz kondurmamak ister gibi sahn-ı çemene
Yüzi suyuyla gelüp hıdmet eder ebr-i bahâr

G.83/3

Gögüs geçirmek

Dem-be-dem gögsin geçürdigün sakın sanma tehî
Hûn olur bağı surâhinüñ lebüñ öpdükçe câm

G.191/2

56 A. Talat Onay, *a.g.e.*, s.124.

57 A. Talat Onay, *a.g.e.*, s.268.

58 A. Talat Onay, *a.g.e.*, s.268.

59 O. Fikri Sertkaya, *Çukurovada Derlenmiş Mahalli Atasözleri ve Deyimler*, İst. 1968, s.3

Yüreği ağzına gelmek

Tal'at-i hüsnüñ fûrûğı heybetinden dostum

Subhgâhun kopdı çak agzına geldi yüregi

G.335/3

Eserlerinde atasözü ve deyim kullandığı bilimsel olarak ortaya konulan şairler hakkında yazılan makalelere baktığımızda karşımıza şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Divanlarda tespit edilen atasözü ve deyimlerin bir kısmının, en ciddi kaynaklar arasında sayılabilecek Ö. Asım Aksoy ve Kemal Eyüboğlu'nun eserlerinde bulunmaması, hem daha pek çok atasözü ve deyim derleme işleminin devam etmesi gerektiğini, hem de taranacak kaynaklar arasında divan şiirinin de önemli bir yer tutacağını göstermesi bakımından, bu durum kayda değer bir sonuç doğurmaktadır. Aynı kaygıyı Haleti Divanı'ndaki atasözü ve deyimleri tarayan Bayram Ali Kaya⁶⁰ da dile getirmiştir. Bu zamana kadar ortaya çıkmış olan çalışmaların üstüne, taranması yapılmayan diğer divan şairlerinin de incelenmesi gerektiği gerçeği bir kez daha gözler önüne serilmiştir.

Milli kültürümüzün önemli bir parçasını meydana getiren deyim ve atasözlerimiz, milletimizin pratik ve keskin zekasının bir ürünü olarak, divan şairlerince kullanımının bir rastlantı sonucu olmadığı, tamamen söyleyişe güzellik katmak için bilinçli bir tavır olduğu diğer divan şairlerinin eserleri incelendikçe daha somut bir şekilde ortaya çıkacaktır. Öte yandan, şiirinde atasözü ve deyim kullanımı, divan şairinin üslubunun belirlenmesinde göz önünde bulundurulması gereken bir unsur olarak değerlendirilmelidir. Divan edebiyatı üzerinde sosyolojik, psikolojik, felsefî ve ahlakî her türlü bilimsel inceleme ve araştırmaların daha sağlıklı yapılabilmesi için, halkın duygu ve düşüncelerini sistematik bir şekilde ortaya koyan atasözleri ve deyimlerin klasik şiirimizdeki yansımalarının, tarama ve sınıflandırma işlemlerinin devam etmesi gerekmektedir. Bu tür çalışmaların devam etmesi Klasik edebiyatımız için ağır bir dil kullanma suçlamalarına en iyi cevabı vereceğinin yanı sıra, divan şairlerinin Türk diline bu açıdan ne kadar hizmet ettiklerinin yadsınamaz bir gerçek olduğu da ortaya çıkacaktır.

60 Bayram Ali Kaya ; a.g.m., s.392.

DEYİMLER

Adam san- G.179/2
Ağız aç- G.235/3
Ağız suyu akıt- Muk.1/10
Ağız tadı bil- G.288/1
Ağzı sulan- G.100/4
Ağzı suyu ak- G.326/6
Ağzını ara- G.318/2
Ağzına al- G.288/1
Ağzına bal çal- G.286/3
Ağzını tut- G.14/5
Akçasını nisar et- (saçmak) G.83/8
Akla uy- G.4/3
Aklını al- G.201/1
Akli dini olma- G.106/1
Alır gözle bak- G.269/6
Allah yarattı deme- M.4-VII/2
Asaya düş- G.331/8
Aş yer- G.297/6
Ayağa düş- G.331/8.
Ayağı tozu ile gel- G.270/4
Ayağı tozu ol- G.104/4
Ayağına yüz sür- G.11/2
Ayak bağı ol- G.1/3
Ayak bas- K.2/3
Ayak dağıt- G.318/1
Ayak dur- G.83/1
Ayakta kal- G.132/3
Bağrı delik ol- K.6/35
Bağrı kan ol- G.191/2
Bağrı yarıl- G.111/2
Bağrına bas- Muk.9/2
Bağrına sarmak G.337/5
Bağrına taş bas- Muk.1/24
Bağrında taş ol- G.113/4
Baş açık kal- G.94/2
Baş açık yalın ayak G.78/7
Baş çekmek G.186/2
Baş eğ- C.5/2
Baş koş- G.290/3
Baş tacı ol- G.190/7
Baş üzere götür- G.240/4 ;
Başı aşağı ol- K.3/23
Başı göğe er- G.128/5
Başın alıp git- G.8/1
Başın ele al- G.183/5
Başın ortaya koy- G.132/3

Başın ortaya koy- G.39/3
Başına bir hal gel- G.247/5
Başına gel- G.335/6
Başına gün doğ- K.8/31
Başına sultan ol- G.216/3
Başından eksik olma- G.290/3
Başını al- G.26/4
Başını ver- G.16/8
Baştan ayağa G.149/3
Baştan çık- G.293/2
Bayrama kal- G.78/5
Bel bağla- K.5/23
Belini bük- G.341/1
Beninde kan kalma- K.16/10
Beyaza çık- G.273/1
Beyni kuru- G.85/6
Bir ok atım yer ol- G.153/5
Bir sözü iki olma- G.101/4
Boynu incel- K.5/17
Boynu vurul- K.3/19
Boynuna sal- Ş.1/75
Boyun eğ- G.22/1
Buluttan nem kap- K.13/30
Bûseye çek- G.78/8
Can bağışla- G.94/2
Can baş koş- G.314/5
Can çekiş- G.35/1
Can feda et- G.6/3
Can gözün aç- M.1-V/10
Can korkusu K.12/27
Can kulağı er- K.8/13
Can ver- G.33/1
Cana doy- G.102/7
Canı ağzına gel- G.165/4
Canı çık- G.102/7
Canı olma- M.5-VII/1
Canına doy- K.14/14
Canına kâr et- G.33/1
Canını ağzına al- G.193/5
Canını teslim eyle- G.131/5
Cansız kal- G.313/3
Ciğeri kana boyan- Ş.2/39
Ciğeri kebab ol- G.95/2
Dağ üstü bağ ol- G.125/3
Defter et- G.335/2
Defter tut- G.300/8
Defteri dürül- G.6/2
Delip geç- G.112/4

Devlete er- K.10/15
Devleti işleme- G.98/4
Dil al- Ş.1/31
Dil uzat- K.12/14
Dil yık- G.110/4
Dilden düşürme- G.304/6
Dini imanı olma- G.62/1
Diş bile- G.327/4
Dona kal- K.8/21
Dudağını gözle- K.6/17
Dudak ısır- G.239/1
Dünya gamını çek- G.276/2
Düşman kanı iç- K.5/16
Eğri bak- G.9/1
El arkasına koy- G.83/1
El kes- K.5/21
El ucu ile merhaba G.244/4
El uzat- K.3/26
El ver- G.159/5
El vur- G.231/6
Elden git- Ş.12-17
Elden koyma- K.5/34
Ele al- K.3/23
Ele gir- G.47/7
Eli ayağını öp-G.180/2
Eli mushafa (Kuran) vur- G.246/5
Elinden geleni arkaya koyma- G.264/6
Elini eteğini çek- G.294/4
Erteye koyma- G.134/5
Eşiğinde it ol- G.104/1
Eteğine yapış- K.12/8
Eteğini bek tut- G.166/3
Fırsat el ver- G.307/7
Fitne kaldır- G.113/2
Göğsünü taşlarla döv- G.134/2
Göğüs ger- G.99/6
Gökte ararken yerde bul- K.14/12
Gökte yerde yeri kalma- G.93/5
Gönlü dön- G.313/6
Gönül yap- G.84/1
Gönül yak- G.99/6
Gönül yık- G.104/4
Gönlü hoş eyle- G.205/4
Göz açmak K.6/17
Göz dik- K.2/2
Göz göre göre G.85/7
Göz karart- G.260/4
Göz kırp- G.225/1

Göz ucuyla merhaba et- Ş.1/86
Göz yum- G.264/3
Gözde sak- G.39/5
Gözden bırak- G.304/1
Gözden çıkar- G.222/3
Gözden geçir- G.311/1
Gözleri yıldız say- G.204/
Gözünü ardında kal- G.125/4
Gözünden uç- G.323/3
Gözüne görünme- G.328/4
Gözüne kan görün- G.222/1
Gözünü aç- G.289/4
Gözünü açık tut- G.332/2
Günaha çek- K.5/29
Günde bir kez öl- G.330/2
Haddi olma- K.2/12
Halka doğma- G.80/4
Haçere düş- G.261/6
Harf çek- G.36/3
Hayran kal- G.150/3
Hesaptan kaç- G.329/7
Huzuru uç- G.92/3
Huzuru git- G.339/4
İki gözü ol- G.162/3
İmana çek- M.4/VI-1
İpini çek- G.331/4
İş başa var- Ş.1/9
Kan ağla- G.143/3
Kan derle- K.5/33
Kan dök- G.94/2
Kan eyle- M.5/IV-2
Kan ol- G.285/8
Kan yağı ol- G.195/2
Kan yalaş- G.297/6
Kan yut- K.6/20
Kan yuttur- G.6/4
Kanına gir- G.251/5
Kanını helal et- G.152/3
Kanlı ol- G.181/4
Kapıdan sür- G.104/4
Kapıya gel- K.1/22
Kapıya var- G.124/4
Kapıyı duvar eyle- G.264/3
Kara günlü ol- G.323/5
Karalar giy- G.103/3
Kenar eyle- K.13/18
Kenara çek- K.12/21
Kendi başın ye- Muk.7/5

Kendinden geç- G.276/5
Kendine gel- G.250/6
Kendini bilme- G.171/2
Kıl yar- K.5/17
Kılıç çek- G.248/7
Kul ol- G.335/1
Kulağına girme-G.319/6
Kulaktan aşık ol- G.204/5
Kuru bir selam ver- G.280/5
Külâhı gökyüzüne at- G.16/8
Leşker çek- G.240/2
Nalınca keseri gibi kendine yont- G.22/4
Ne selam ne sabah G.20/1
Ne yüz ile var- K.1/18
Ocağı tutuş- G.125/2
Ömrünü tüket- Muk.7/4
Öpüp başa koy- G.156/3
Özrü günaha sayıl-G.324/6
Pazara düş- G.94/2
Rahatı uç- G.309/1
Rızkını taştan çıkar- G.282/5
Sabrı tüken- Ş.2/17
Sebatı olma- K.3/20
Sine döv- G.219/1
Sineye çek- G.16/3
Soğuk ah et- G.189/4
Sözü geç-G.107/4
Su gibi ezberle- K.12/12
Taş dik- G.240/5
Taş kalpli ol- G.180/3
Taşra çık- K.8/24
Tatlı dil dök- G.77/5
Toz kondurma- G.83/3
Tuz ekmek hakkı G.121/4
Uzaktan merhaba G.3/5
Ümit dik- K.2/15
Üstüne düş- K.16/16
Vakti iki eyle- G.195/5
Vebali boynuna ol- G.97/4
Yabana atma- G.297/1
Yakasını çak ey- K.8/20
Yalın yüzlü ol- K.5/30
Yanıp yakıl- G.196/3
Yarası havalan- G.337/3
Yarım ağızla söv- G.142/7
Yele ver- G.234/2
Yerde gökte yeri kal- G.93/5
Yere göğe sığma- K.3/12

Yola düş- Ş.1/52
Yoldan sap- G.225/2
Yoluna öl- G.5/1
Yolunda toprak ol- K.9/8
Yüreği ağzına gel- G.335/3
Yüreği paralan- G.111/1
Yüreğine su serp- G.275/4
Yürek titret- G.313/6
Yürek yağı ayrıl- G.92/2
Yürek yağı eri- G.190/6
Yüz çevir- G.196/2
Yüz götür- K.8/7
Yüz kızdır- G.6/4
Yüz sür- K.4/24
Yüz tut- G.91/4
Yüz yere koy-G.2/7
Yüzü açıl- K.12/20
Yüzü ak ol- G.12/3
Yüzü gözü açıl- G.56/4
Yüzü gözü kapkara ol- K.1/10
Yüzü kalma- K.9/5
Yüzü kara çık- K.3/23
Yüzü kızar- G.308/4
Yüzü siyah ol- K.8/38
Yüzü suyu ol- K.3/24
Yüzü toprağa vur- G.103/3
Yüzün ekşit- G.269/6
Yüzüne bakma- G.24/1
Yüzüne kadayıf gibi sür- Ş.1/104
Yüzüne öykün- G.11/5
Yüzünü buruştur- Muk.1/19
Yüzünü dür- G.136/1
Zebanı kes- G.124/7
Zir-dest ol- G.

BİBLİYOGRAFYA

- Akdoğan, Yaşar. "Akşemseddin-zâde Hamdullah Hamdî'nin Eserlerinde Atasözleri ve Deyimlerden Seçmeler", Akşemseddin Hazretleri Vakfı Yay., Göynük 1990.
- Aksan, Doğan. *Türkçenin Sözvarlığı*, Engin Yay., Ankara 1996.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil*, TDK. Yay., Ankara 1982.
- Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, TDK Yay., Ankara 1981.
- Aksoy, Ö.Asım. "Atasözleri Deyimler", *TDAY Belleten* 1962, Ankara 1988.
- Ambros, Edith Gülçin. "Cennete Rüşvetle Girilmez-Fuzûlî'nin Eserlerinde Atasözleri", *Fuzûlî Kitabı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İst. 1996.
- Arat, Reşit Rahmeti. *Eski Türk Şiiri*, TDK, Ankara 1991.
- Batıslam, Dilek. "Nedim'in Şiirlerinde Atasözleri ve Deyimler", *Türkoloji Araştırmaları 1997-Fuat Özdemir Anısı*, Adana 1997.
- Buluç Sadettin. "Eski Bir Elyazmasında Bulunan Türk Atasözleri", *Ö.Asım Aksoy Armağanı*. TDK Yay., Ankara 1978.
- Caferoğlu, Ahmet. "Orhun Abidelerinde Atasözleri", *Halk Bilgisi Haberleri* 1,3 1930,
- Çavuşoğlu Mehmet -Tanyeri M.Ali. *Üsküblü İshâk Çelebi Divan*, Mimar Sinan Üniv. Yay., İst. 1990.
- Çeneli, İlhan. "Zatî Divanında Atasözleri ve Deyimler", *Türk Kültürü*, Ocak 1973, XI, S.123.
- Dilaçar, A. *Kutadgu Bilig İncelemesi* -"Atasözü ve Özdeyiş Türü Olarak" TDK. Yay., Ankara 1972.
- Dilçin, Dehri. *Edebiyatımızda Atasözleri*, Klişecilik ve Matbacılık T.A.Ş, İst. 1945,
- Dirimba, Vladimir. "XVII. Yüzyılda Yayınlanmış Bir Atasözleri ve Vecizeler Derlemesi", *TDAY Belleten* 1985, Ankara 1989.
- Divanü Lugat'it-Türk Dizini*, TDK Yay., Ankara 1972.
- Erbay, Erdoğan. *Eskiler ve Yeniler*, Akademik Araştırmalar Yay., Erzurum 1997.
- Eren, Bilal. *Atasözlerimiz*, Cihan Yay., İst. 1983.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı*, TTK Yay., Ankara 1958.
- Ersoylu, Halil. "Fatih'in Şiir Dilindeki Atasözleri ve Deyimler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Haziran 1983.
- Eyüboğlu, E. Kemal. *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler I- II*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İst. 1975.
- Fuzûlî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1990.
- Hengirmen, Mehmet.(Haz.), *Güvâhi, Pend-nâme*, KTB. Yay., Ankara 1983.
- Kalkışım Muhsin, "Eski Türk Edebiyatında Ayna Objesi", *Bir Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 9-10, Yesevi Yay., İst. 1998.
- Karacan, Turgut. *Bosnalı Alaeddin Sabit Divan*, Cumhuriyet Üni. Yay., Sivas 1991.

- Karahan, Abdülkadir. "Trabzonlu Figani'de Atasözleri ve Deyimler", *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Edebiyat Fak. Yay., İst. 1980.
- Kaya, Türkey. "Kaşgarlıdan Günümüze Gelen Atasözleri", *TDAY Belleten 1980-1*, Ankara 1988.
- Kaya, Bayram Ali. "Azmi-zâde Hâletî Divân'ında Atasözleri ve Deyimler", *Bir, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S.9-10, Yesevi Yay., İst. 1998.
- Kırımlı, Sadi G. (Mukaddime-Selim Nüzhet Gerçek), *Atalar Sözü*, Kanaat Kitabevi, İst. 1939.
- Köprülü, Fuad. *Edebiyat Araştırmaları*, "Milli Edebiyat Cereyanının ilk Mümessilleri", Ötüken, İst. 1989.
- Kurnaz, Cemal. *Hayâli Bey Divanı Tahlili*, KTB. Yay., Ankara 1990.
- Kurnaz, Cemal. "Taşlıcalı Yahya Bey'in Divan'ında Atasözleri ve Deyimler", *Divan Edebiyatı Yazıları*, Akçağ, Ankara 1997.
- Levend, A.Sırrı. "Attar ile Tutmacı'nın Gül ü Hüseyin Mesnevileri", *TDAY Belleten 1959*, Ankara 1988.
- Levend, A.Sırrı. "Türk Edebiyatında Manzum Atasözleri ve Deyimler" *TDAY Belleten 1961*, Ankara 1988.
- Levend, A.Sırrı. *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar "Darbımeseller ve Tabirler"*, Enderun, İst., 1984.
- Mengi, Mine. "Necati'nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı", *Erdem, AKM. Dergisi*, Ocak 1986.
- Onay, Ahmet Talay. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, TDV. Yay., Ankara 1992.
- Oy, Aydın. "Kabusnâmede Atasözleri", *Türk Dili VIII*, 93 (Haziran 1959).
- Oy, Aydın. "Dede Korkut'ta Atasözleri I": *Türk Dili* no:61, ; II: *Türk Dili*, no:65,
- Oy, Aydın. *Açıklamalı Atasözleri*, İst. 1970.
- Oy, Aydın. *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, İş Bankası Yay., İst. 1972.
- Pakalın, M.Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yay., İst. 1993.
- Sefercioğlu, Nejat. *Nev'i Divanının Tahlili*, KTB. Yay., Ankara 1990.
- Sertkaya, O.Fikri. "Eski Türk Atasözleri Üzerine", *Şükrü Elçin Armağanı*, Hacettepe Üni. Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi 1, Ankara 1983.
- Sertkaya, O. Fikri. *Çukurovada Derlenmiş Mahalli Atasözleri ve Deyimler*, Edebiyat Fak. Yay., İst. 1968,
- Sungur, Necati. *Ahi Divanı*, K.B. Yay., Ankara 1994.
- Tarlan, A.Nihad, *Necati Bey Divanı*, MEB. Yay., İst. 1997.
- Tekin, Talat. "Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine 1", *Türk Dili*, VI, 67 (1 Nisan 1957) ; II, *Türk Dili*, 68 (1 Mayıs 1957)
- Türk Atasözleri*, Milli Ktp. Genel Müd., MEB. Yay., İst. 1971.
- Ülkütaşır, M.Şakir. *Türk Diline Emek Verenler, Kaşgarlı Mahmut*, TDK Yay., Ankara 1962.

- Üstüner, Ahat. “ Kutadgu Bilig’de Atasözleri” ”, *Fırat Üni. Sosyal Bilimler Dergisi* 1991, Elazığ 1991.C.5, S.1
- Yelten, Muhammet. “Nev’izade Atayi’nin Sohbetü’l-Ebkarı ve İçindeki Atasözleri ve Deyimler”, *TDAY Bellekten* 1994, Ankara 1994.
- Yıldırım, Ali. “Bâkî Divan’ında Deyimlerin Kullanımı”, *Bir, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S.9-10, Yesevi Yay., İst. 1998.
- Yıldırım, Ali. “ XVI.Yüzyıl Türk Edebiyatında Edebi Bakımdan İshak Çelebi’nin Yeri ve Önemi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.6, S.1-2, Yıl 1994.
- Yorulmaz, Hüseyin. *Dîvân Edebiyatında Nâbî Ekolü-Eski Şiirde Hikemîyât*, Kitabevi, İst. 1996.